Azerbaycan ve Orta Asya'da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007)

Fahri Türk*

Özet: Orta Asya ve Azerbaycan'da değişim sürecinde birçok siyasal parti ve halk cephesi hareketi ortaya çıkmıştır. Siyasal yelpazedeki bu çeşitlilik içinde ortaya çıkan demokratik partiler arasında İslamcı ve Turancı düşünceye programlarında yer veren partiler olmuştur. Bu partiler özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'da ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedeni Turancılığı (Pantürkizmi) savunan partilerin ve oluşumların bu ülkelerde daha 20. yüzyılın başlarında siyasal hayatta yerlerini almaya başlamalarıdır. Örneğin Müsavat (Azerbaycan) ve Milli Hürriyet Partisi Alaş (Kazakistan) söz konusu dönemde ülkelerinin bağımsızlığı için mücadele etmiştir. 1989 ila 1994 yılları arasında Azerbaycan'da Müsavat, Bozkurt ve Turan partileri, Kazakistan'da Azat Yurttaş Hareketi, Alaş ve Kazakistan Cumhuriyet Partisi ve Özbekistan'da Birlik, Erk ve Vatan Terakki partileri ile Türkistan Halk Hareketi ve Türkistan İslam Halk Hareketi gibi siyasal örgütler ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Turancı Partiler, Bozkurt, Turan, Alaş, Kazakistan Cumhuriyet Partisi, Birlik, Erk.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde (SSCB) Mihail Gorbaçov döneminde Glasnost (Açıklık) ve Perestroyka (Yeniden Yapılanma) adıyla başlatılan liberal politikalar kısa zamanda birliği oluşturan diğer ülkelerde de yansımalarını bulmuştur. İşte bu dönemde 1980'li yılların sonlarından başlayarak Azerbaycan ve Orta Asya'da çeşitli partiler ve halk cephesi hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu siyasal partiler ve oluşumlar ilk başlarda çok geniş bir yelpaze oluşturmaktaydı. Bir yandan kendi ülkelerinin bağımsızlığını ve milli devlet yapısını güçlendirmeyi amaçlayan milli demokratik partiler yer alırken, diğer yandan da çeşitli etnik grupların kendi hak ve hukuklarını korumak için oluşturdukları parti ve kültürel oluşumlar teşekkül etmiştir. Milli demokratik partiler arasında ise hem İslamcı hem de Türkistan ve Turan birliğini savunan partiler ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Azerbaycan ve Orta Asya' da değişim sürecinde ortaya çıkan Turancı partiler bütün ülkelerde ortaya çıkmamıştır. Turancı partilerin kurulduğu ülkelerde ise partilerin gelişimi birbirinden farklı

*Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü / EDİRNE
ftuerk@web.de

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

bir seyir takip etmiştir. Örneğin Azerbaycan'da Müsavat Partisi (MP) bir şekilde sisteme dahil edilmiş iken, Özbekistan'da Birlik ve Erk partileri siyasetten men edilerek liderleri yurtdışına sürgüne gitmeye mecbur bırakılmışlardır. Öte yandan Kazakistan'da Alaş Partisi'ne (Alaş) yasal olarak kuruluş izni dahi verilmemiştir. Turancılığa programlarında yer veren partiler esas itibarıyla Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'da ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni bu ülkelerde Turancılığı savunan partilerin ve oluşumların daha 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkmasıdır. Örneğin MP (Azerbaycan) ve Alaş (Kazakistan) söz konusu dönemde ülkelerinin bağımsızlığı için mücadele etmişlerdir. Özbekistan Orta Asya tarihinde önemli bir rol oynamış ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde de Türkistan bağımsızlık mücadelesine öncülük etmiştir. Bu yüzden Özbekistan'da Türkistan birliği fikri diğer Orta Asya ülkelerine (Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan) nazaran daha önce ortaya çıkmıştır. Bu durum değişim sürecinde Özbekistan'da birçok Turancı partinin kurulmasına neden olmuştur. Lakin SSCB'nin dağılmasından sonra kurulan ve Orta Asya devletleri ve Türk birliğini savunan bu partilerin Özbekistan ve Kazakistan'da siyaset yapmaları yasaklanmıştır. Bu durum söz konusu partilerin kısmen yeraltına inmelerine neden olmuştur. Sayılan bu nedenlerden dolayı bu çalışmada Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'da kurulan ve parti programlarında Orta Asya birliği ve Pantürkizm'e (Turancılığa) yer veren partileri analiz edecektir. Buna örnek verilecek olursa, Özbekistan'da Vatan Terakki Partisi (VTP) İslam Kerimov rejimine yakın dursa da programında Orta Asya veya Türkistan birliğinin oluşturulmasına yer verdiğinden dolayı Turancı partiler kapsamında incelenecektir. Adında İslam ibaresi bulunmasına rağmen "Türkistan İslam Halk Hareketi'ne bu çalışma çerçevesinde yer verilmesinin nedeni partinin kendisine Panislamizm'i ve Turancılığı rehber edinmesidir. Bu çalışma kapsamında Türkmenistan ve Kırgızistan'ın ele alınmamasının nedeni bu ülkelerde Turancı partilerin kurulmamış olmasıdır. Tacikistan'da Orta Asya'nın Türk kimliğine itiraz eden ve özellikle Farsça konuşan İran ve Afganistan gibi ülkelerle işbirliğine gidilmesi gerektiğini savunan Rastokez (Yeniden Doğuş) Halk Hareketi gibi partiler bulunmaktadır. Söz konusu bu siyasal hareketler etnik ve dilsel nedenlerden dolayı Türkistan birliği fikrine sıcak bakmadıkları için Tacikistan'da değişim sürecinde Türk birliği fikrini savunan partiler kurulamamıştır. Bu yüzden Tacikistan bu çalışmanın kapsamı içinde yer almamaktadır.

Bu çalışmada ilkin Orta Asya, Türkistan ve Turan kavramlarının anlamları açıklanarak kavramsal çerçeveye netlik kazandırılacaktır. Daha sonra bu temelde Azerbaycan ve Orta Asya'da ortaya çıkan Turancı siyasi hareketlerin tarihsel arka planı hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Orta Asya ülkelerinin siyasal rejimlerinin ana hatlarıyla ortaya konması, bu ülkelerde kurulan Turancı partilerin ve milli demokratik muhalefet partilerinin neden başarısız

olduklarının daha iyi anlaşılması bakımından önemlidir. Bir sonraki aşamada ise sırasıyla Azerbaycan (MP, Bozkurt ve Turan partileri), Kazakistan (Alaş, Azat Yurttaş Hareketi ve Kazakistan Cumhuriyet Partisi) ve Özbekistan'da (Birlik, Erk, VTP, Türkistan Halk Hareketi ve Türkistan İslam Halk Hareketi) ortaya çıkan Turancı partiler analiz edilecektir.

Orta Asya, Türkistan ve Turan Kavramları

Günümüzde dar anlamda eski SSCB cumhuriyetleri; Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı kapsayan Orta Asya (Zentralasien (Alm.), Central Asia (ing), Asie Centrale (Fr.), Zentralnaya Aziya (Rus.) kavramı tarihsel süreç içinde farklı kültürlerde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Bu çalışmada Orta Asya kavramı yukarıdaki beş ülkeyi ve Azerbaycan'ı kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Günümüzde Türkiye Türkçesi'nde dar anlamda Orta Asya'yı tarif etmek için yaygın olarak "Orta Asya Cumhuriyetleri" veya "Türki Cumhuriyetler" gibi sıfatlar kullanılmaktadır. Esasında bu iki kavram yanlış olarak kullanılmaktadır. Söz konusu devletleri nitelendirmek için "Türkistan Cumhuriyetleri" tabirini kullanmak daha uygundur (Andican 1996: 396). Orta Asya geniş anlamda söz konusu beş ülkeye ilaveten Otonom Sincan Uygur Bölgesi (Çin), Moğolistan ve Afganistan'ı da kapsamaktadır. Orta Asya 19. yüzyılın sonlarında Batı Türkistan (Rus hakimiyetinde) ve Doğu Türkistan (Çin hakimiyetinde) ayrımına tabi tutulmuştur. Türkistan kavramı Türkçe kaynaklarda yukarıda anılan beş Orta Asya devletinin günümüzdeki toprakları, Kuzey Afganistan ve Doğu Türkistan bölgesini kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Rusça kaynaklarda ise Orta Asya denilen bölge tarihsel nedenlerden dolayı daha özel bir ayrıma tabi tutularak Merkezi Asya (Zentralnaya Aziya) ve Orta Asya (Srednyaya Aziya) diye adlandırılmıştır. Birincisi Orta Asya'yı geniş anlamda ve genellikle Sovyet toprakları haricindeki Orta Asya devletlerini tarif etmek için kullanırken ikincisi, dar anlamda SSCB'nin Kazakistan hariç dört cumhuriyetini (Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan) kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu bölgeye Batı literatüründe Sovyet Orta Asya'sı (Soviet Central Asia) adı verilmiştir (Stadelbauer 2007: 9-29, Stadelbauer 2003: 58-63).

Türkistan kelimesi Güney Kazakistan'da bulunan Türkistan (Yesi) şehrinin adından gelmektedir. Türkistan kavramı 1867'den itibaren Rusya'nın Orta Asya'da ele geçirdiği toprakları ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır. Aynı kavrama 1885 yılından sonra da Hazar Denizi ile Tanrı Dağları arasındaki bölgeyi tanımlayıcı bir anlam yüklenmiştir. Doğu ve Batı Türkistan ayrımını ilk kez ünlü Çek coğrafyacı Fritz Machatschek yapmıştır. Bu kavramlardan ilki Sincan Uygur Bölgesi'ni ikincisi ise Rusya Türkistan'ını belirtmek için kullanılmıştır. Bu ayrım 19. yüzyılda İngiliz araştırmacılarına kadar geri

gitmektedir. 19. yüzyıldan önceleri ise Türkistan, merkezi Buhara olan Büyük Buhara ve merkezi Kaşgar olan Küçük Buhara olarak adlandırılmaktaydı. Doğal olarak bu ayrım o zamanın güç dengesini yansıtmaktaydı. Rus Harbiye Nazırı Suchosanet 1857'de yaptığı yazışmalarda dahi Kaşgar'ı Türkistan ve buranın Müslüman ahalisini de Türkistanlılar olarak nitelendirmiştir. Fakat Machatschek Afganistan ve İran Türkistan'ından bahsetmemektedir. Esasında Afganistan ve İran Türkistan'ı Rusya ve Çin Türkistan'ı ile birlikte jeopolitik anlamda Türkistan'ı oluşturmaktadır. Buhara ve Hive hanlıklarının kuruluşundan sonra yani 1500'lü yıllardan itibaren Türkistan kavramı Afganistan'ın Herat Bölgesi'ni belirtmek için kullanılmaya başlamıştır. Musketov'un Türkistan kelimesini etnografik düşüncelerle salt coğrafyayı esas alarak Tanrı Dağları, Hazar Havzası, İran Platosu ve Buz Denizi arasındaki bölgeyi kapsayacak şekilde kullanması literatürde pek taraftar bulmamıştır. Bolşevikler Türklerin ülkesi anlamına gelen Türkistan tabirinin yerli halk arasında 1919'da olduğu gibi bölgede muhtariyet düşüncesini canlandırma ihtimalinden korktuklarından Türkistan kelimesini kullanmaktan özellikle kaçınmışlardır. Yani Orta Asya kavramı Türkistan kavramına göre SSCB'nin politik amaçlarına daha uygun düşmüştür. Bartold'a göre, Rusya'nın Türkistan kelimesini resmi yazışmalarda kullanmaktan özenle kaçınmasının nedeni etnografiktir. Jeopolitik Türkistan kavramı, Afganistan'da Hindukuş Dağları'nın kuzeyinden Tanrı Dağları'na kadar olan bölge ve İskender Dağları'ndan Balkaş Gölü'ne ve Hazar Denizi'nin güneyinden geçerek Gobi Çölü'ne kadar olan alanı içine almaktadır. Jeopolitik Türkistan günümüzde aşağıdaki bölgeleri kapsamaktadır: İran Türkistan'ı (Gorgan ve Horasan) Afganistan Türkistan'ı (Hindukuş Dağları'nın kuzeyindeki iller ve Herat Bölgesi), Çin Türkistan'ı (Sincan Otonom Bölgesi) ve Batı Türkistan (Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan) (Olzscha ve Cleinov 1942: 8-11).

"Turan" kavramı İran menşelidir. İran'ın kuzeyinde Türklerin yaşadıkları yerleri tarif etmek için kullanılmıştır. Daha geniş anlamda Turan, İran'ın kuzeydoğusundan Çin içlerine kadar uzanan coğrafyanın büyük bir bölümünü kapsayan bölgedir. Turan kavramı Macarlar tarafından 1893'ten itibaren kendi köklerini ve eski anavatanlarını tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır. Daha sonraları Paikert adlı bilgin bütün Turan halklarının birleşmesini gündeme getirmiştir. Paikert'in tanımına göre, bu halklar arasında Macarlar, Finler, Bulgarlar, Türkler, Tatarlar, Kafkasya ve Sibirya Türkleri, Tibetliler, Himalaya halkları, Tamiller, Mançuryalılar, Çinliler, Koreliler ve Japonlar yer almaktadır. Diğer yandan bu tanımı çok geniş bulan Arminus Vambery bütün Türklerin Osmanlı tacı etrafında bir araya getirilebileceğini söylemiştir (Hentig 1942: 185-188). Ziya Gökalp'e göre ise Turan, bütün Türkleri bir araya toplayan ülküsel vatanın ortak adıdır. Gökalp Türklerin oturduğu ve

Türkçenin konuşulduğu bütün ülkeleri Turan olarak nitelemektedir (Gökalp 1997: 63). Rusya'daki Türklerin sırasıyla bağımsızlıklarını elde etmesi, kendi bağımsız devletlerini kurmaları ve komşularıyla ortak bir devlet birliği meydana getirmeleri Gökalp'e göre Turan devletinin kurulmasını sağlayacak aşamalardır (Tunaya 2000: 390-93). Batı dillerinde Turan kavramıyla eş anlamlı olarak Pantürkizm ve Panturanizm kelimeleri de kullanılmaktadır. Bu çalışmada Turan ve Pantürkizm kavramları birbiriyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Orta Asya'da Turancı Partilerin Tarihsel Arka Planı

Türk birliğini savunan ilk parti 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da kurulmuştur. Azerbaycan'ın siyasal hayatında önemli rol oynamış olan MP 1911 yılında Mehmet Emin Resulzade tarafından kurulmuştur. MP'nin tam künyesi Türk Federal Müsavat Halk Partisi'dir. Partinin ilk bildirisinde İslam birliği düşüncesi daha ağır basmaktaydı. Yani Türklük ile Müslümanlık henüz birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştı. MP'nin hedefi bir yandan tüm Müslüman ülkelerin bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı olmak diğer yandan da hali hazırda bağımsızlığını kazanamamış Müslüman devletlerin bağımsızlıklarını sağlamalarına yardımcı olmaktır (Gendilov 1995: 69). MP'nin 1917'de yapılan Birinci Kongresi'nde bir millet meydana getirmek için yalnız din birliğinin yetmeyeceği bunun yanında ortak dil, adet ve edebiyatında gerekli olduğu kabul edilmiştir. Böylece bütün Türklerin bir millet olduğu onaylanmış oluyordu. Bu durumda MP'de ümmetçilik devri kapanmış, Türk milliyetçiliği devri başlamıştır (Bala 1938: 73). Ancak bu parti kadroları daha sonraları M. Emin Resulzade liderliğinde bağımsız Azerbaycan ve Türk birliği düşüncesini savunmaya başlamışlar ve 1918'de kısa ömürlü olan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. MP kendisine uzak hedef olarak bütün dünya Türklerinin birleşmesini koymuştur. Bu düşünce partinin 1919'da Bakü'de yapılan İkinci Kurultayı'nda aşağıdaki şekilde dile getirilmiştir: " Bugünkü hali ile dağınık bulunan geniş Türk dünyasının bir gün birlik ve beraberlik içerisinde büyük Türk dünyasını oluşturacağına inanıyoruz. Bu imanla gittiğimiz emel yolunun baş hedefi gayemizin düşünceden gerçeğe dönüştürülmesidir." (Toker 1992: 41-42).

Orta Asya'da Türk birliği düşüncesini savunan ikinci parti 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Kazakistan'da kurulmuştur. 21 ila 26 Temmuz 1917 tarihleri arasında yapılan Birinci Genel Kazak Kurultayı'nda Alaş adında siyasal bir partinin kurulmasına karar verilmiştir. Kurultayda Alaş hakkında aşağıdaki görüşler dile getirilmiştir: "Kazak halkının kendi siyasal partisinin kurulması gerekli görülmüştür. Kurultay bu partinin programını yapma görevini Umumi Rusya Müslümanları Kurultayı'na seçilen Kazak delegelere vermiş bulunmaktadır. Parti programına göre, Rusya'da demokratik, federatif ve parlamenter

bir cumhuriyetin kurulmasını istemek temel ilke olarak ortaya konmalıdır." (Kesici 2003: 174). Parti yöneticileri arasında Alihan Bökeyhan ve Ahmet Baytursun, Mir Yakup Dulat, Eldes Omaroğlu, Esengali Turmuhammedoğlu, Abdülhamit Cündibayoğlu ve Azimbek Birimcanoğlu gibi milli liderler bulunuyordu. İleri gelen Kazak aydınlarının da katıldığı parti Rus idaresi tarafından ezilen Kazakların kurtarılması amacıyla yola çıkmıştı. 1917 yılının sonlarına doğru Alaş'a muhalif olan Üş Cüz adında sosyalist bir parti kurulmuştur. Bu parti sosyalist olmasına rağmen İslam birliği ve Turancı eğilimleri de bünyesinde barındırmaktaydı. Bu nedenden dolayı Üş Cüz Partisi başlangıçta Rusya karşıtı bir tutum sergilemiştir. Ancak 1918 Ocak ayından itibaren tutum değiştirerek Kazakistan'da Sovyet idaresinin yerleşmesi için çalışmaya başlamıştır (Kesici 2003:174-76).

Alaş'ın programına bakıldığında partinin Turancı politikalar izlediğine dair bir işaret bulunmamaktadır. Esasında Alaş daha çok milliyetçi doğrultuda Kazak otonomisi ve ulusal birliğini sağlamak için uğraş vermiştir. Zaten 5 ila 13 Aralık 1917'de Orenburg'ta yapılan İkinci Kazak Genel Kurultayı'nda da Alaş Orda Milli Otonomi Hükümeti kurulmuştur. Bir süre sonra Bolşeviklerin Kazakistan topraklarını işgal etmesi üzerine 5 Mart 1920 tarihinde Alaş-Orda Milli Kazak Hükümeti tarihe karışmıştır. Alaş ve Alaş-Orda Hükümeti Kazaklar arasında milli bilincin gelişmesine önemli bir katkı yapmıştır (Kesici 2003: 175-84).

Burada parti olmamasına rağmen Türkistan birliğini sağlamaya çalışan Turar Rıskulov'un faaliyetlerine değinmekte fayda vardır. T. Rıskulov Orta Asya'nın Türk ve Müslüman halklarını tek bir devlet çatısı altında toplamaya çalışan bir grubun liderliğini yapmıştır. 1919'da Rusya Komünist Partisi (RKP) Müslüman Bürosu Başkanı olarak Türkistan Komünist Partisi'ne karşı mücadele etmiştir. Rıskulov başlangıçtan itibaren RKP'den bağımsız bir Müslüman örgüt meydana getirmeye çalışmıştır. Rıskulov Türkistan Komünist Partisi'nin Beşinci Bölgesel Kongresi'nde milli sorunlar üzerine bir rapor sunmuştur. Raporun maddelerine bakıldığında Türkistan birliğini amaçlayan Türkçü bir yaklaşım hemen göze çarpmaktadır. Raporda Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti'nin adının Türk Cumhuriyeti olarak değiştirilmesini öneren Rıskulov Türkistan Komünist Partisi'nin Türk Komünist Partisi olarak adlandırılması gerektiğini belirtmektedir. Bu rapora göre Türkistan ahalisi Türk olarak adlandırılmalı ve Türkçe Türkistan'ın resmi dili olmalıdır. Müslüman Türk ordusu kurma, kurulacak Türk cumhuriyetinin kendi anayasasına sahip olması ve bu devletin tam bağımsız bir askeri, ticari, mali ve dış politika izlemesi gerektiği bu raporun içerdiği diğer noktalardır (Kesici 2003: 194-96, Andican 2003: 47-53). Parçalanmadan irileşmek gerek düsturu ile hareket eden Rıskulov, Türk ve Müslüman toplulukların mikro milliyetçilik

peşine düşmesini reddetmiş ve bu doğrultuda bütün Türkistanlıların güçlerini birleştirerek bağımsız bir Türk devleti kurmaları gerektiğini söylemiştir. Rıskulov Turancı bir görüşe sahip olduğu gerekçesiyle 8 Şubat 1938 tarihinde kurşuna dizilerek öldürülmüştür (Kesici 2003: 201).

Orta Asya'da Türkistan ve Turan birliğini sağlamaya yönelik faaliyetler kapsamında vurgulanması gereken bir diğer nokta ise Basmacılık Hareketi[1] olarak tarihe geçmiş olan Türkistan bağımsızlık mücadelesidir. 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi'nden sonra başlayan bu hareket aralıklı olarak 1934'e kadar devam etmiştir. Türkistan'ın bağımsızlığı ve Türk birliğinin sağlanması mücadelesinde Türkiye'den giden Enver Paşa ve arkadaşları da mücadele etmişlerdir (Andican 2003: 132-57, Hayıt 1997: 297-305). Daha sonraları İkinci Dünya Savaşı döneminde de Almanya'nın Kırım ve Kafkasya'yı ele geçirmesiyle birlikte Türkistan coğrafyasında Türkçü ve Turancı hareketler tekrar canlanmıştır. Almanlar Rus orduları safında kendilerine karşı savaşan Türkistanlı esir ve gönüllülerden Kafkasya ve Türkistan lejyonları adı verilen birlikler kurarak bu kişileri SSCB'ye karşı kullanmayı ve muhtemel bir Alman galibiyeti durumunda da bu kişilerden yönetici olarak yararlanmayı planlamışlardır. Bir yandan bu gelişmeler olurken diğer yandan Türkiye'de bulunan Türkçü ve Turancılar (Nuri Paşa, Cafer Seydahmet Kırımer, Müstecip Ülküsal, Hüsnü Emir Erkilet vd.) Almanya ile işbirliğine giderek savaş sonrası oluşabilecek olası bir Türkistan'a şekil vermeye çalışmışlardır (Andican 2003: 483-569, Ülküsal 1976: 7-8).

Orta Asya Siyasal Rejimlerine Genel Bakış

Siyasal değişim süreci her Orta Asya ülkesinde farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Azerbaycan haricindeki diğer Orta Asya ülkeleri McFaul'un yapmış olduğu post komünist rejimler tipolojisinde eski komünist parti kadrolarının yönetime tamamen hakim oldukları diktatörlükler kategorisinde yer almaktadır. Tacikistan hariç tutulacak olursa, mevcut rejimler bu ülkelerde demokratik muhalefetle iktidarı paylaşmak istememektedir. Bu ülkelerden sadece Azerbaycan yarı demokrasiler adı altında sınıflandırılmıştır (McFaul 2002: 227). Bu tipoloji genelde post komünist ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıkları dönemi yani değişim sürecini yansıtsa da bu durum özellikle Orta Asya ülkeleri için halen güncelliğini korumaktadır. Orta Asya'da totaliter ve otoriter rejimler birbirlerinden önemli farklılıklar göstermektedir. Kimi ülkeler (Türkmenistan) halkı yönetimden tamamen dışlarken, kimileri de (Özbekistan) mevcut otoriter rejim imajını yıkmak için halkı yanına almak istemektedir. Bu yüzden Özbekistan Gleason'un "otoriter popülizm" olarak nitelendirdiği bir yönetim anlayışı benimsemiştir (Gleason 1997: 118-28). Kısaca söylemek gerekirse, Orta Asya'da demokratikleşme sürecinin önündeki en büyük engel bölgedeki siyasal rejimlere hakim olan otoriter ve totaliter yönetim anlayışı-

dır. Demokratikleşmenin devlet mekanizmasına yayılamaması veya yayılmak istenmemesi sağlıklı bir muhalefetin gelişmesini engellemektedir (Berg ve Kreikemeyer 2006: 1-267).

Kazakistan ve Kırgızistan 1990 ila 1995 yılları arasında demokrasi ve insan hakları hususunda hassas bir politika izlemiştir. Bu konuda gösterilen özen ve dikkat Kırgızistan'ın Batılı ülkeler tarafından Orta Asya'nın "Demokrasi Adası" olarak görülmesine neden olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş siyasal sistem Kırgızistan'da başkanın yetkilerinin artırılması ile gittikçe daha otoriter ve totaliter bir hale gelmiştir. Buna karşılık Türkmenistan ve Özbekistan başlangıçtan itibaren otoriter bir şekilde yönetilmiştir. Türkmenistan'da Safarmurat Niyazov'un[2] mutlak hakimiyeti söz konusu iken Özbekistan'da 1993'ten itibaren otoriter bir yönetim anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Özbek yönetimi uyguladığı otoriter tutumu istikrarsız bir bölgede istikrarı koruma gerekçesi ile temellendirmektedir. Özbekistan'da bu şartlar altında demokratik muhalefet sürgüne mahkum edilirken aşırı İslamcı muhalefet ise yeraltına inmeye zorlanmıştır.

Tacikistan'da Milli Barış Komitesi'nin 1994'te bütün siyasal parti ve oluşumların katılımıyla savaşa son vermesi ülkedeki legal muhalefet partilerinde çeşitliliği artırmıştır. Bu durum laik aydınlarla İslamcı muhalefet arasında diyalog yolunu açmış ve demokratik muhalefet partileri ile eski komünistler arasında bir denge meydana getirmiştir (Warkotsch 2006: 9-11). Bu bağlamda belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise, bölgedeki otoriter yönetimlerin bölgesel işbirliği projelerinin akim kalmasında önemli bir rol oynadıkları hususudur. Çünkü Orta Asya ülkelerinin otoriter liderleri egemenlik haklarından verecekleri bir tavizin iktidarlarını tehlikeye düşüreceğine inanmaktadır (Allison 2007: 257).

Azerbaycan post komünist rejimler tipolojisinde yarı demokrasiler kategorisinde yer alan demokratik muhalefet ile eski komünistler arasında iktidar paylaşımının dengede olduğu bir ülkedir (McFaul 2002: 227). Bu ülkede 1992'de Türkçü ve Turancı söylemleriyle tanınan Ebulfelz Elçibey liderliğindeki Azerbaycan Halk Cephesi (AHC) iktidara dahi gelmiştir. Ancak Karabağ sorunu ve özellikle Rusya ve İran faktörü Elçibey'in kısa sürede iktidardan uzaklaştırılmasına neden olmuştur.

Her ne kadar 1990'ların başında Kazakistan'da Alaş gibi bütün Türkleri bir devlet çatısı altında birleştirmek isteyen partilerin siyasal hayat üzerine etkisi az iseyse de, Özbekistan'da Birlik Partisi'nin (Birlik) savunduğu Türkistan Federasyonu (Commonwealth von Turkestan) düşüncesi Azerbaycan ve Türkistan aydınları arasında daha fazla taraftar bulmuştur. Nitekim başlangıçta Türkistan Federasyonu oluşturma fikri İslam Kerimov, Nursultan Nazarbayev ve Askar Akayev gibi liderler tarafından bölgede ülkelerinin

nüfuzlarını artırmak için sempati ile karşılanmıştır. Ancak kısa sürede bu ülkelerde Türkçü ve Turancı muhalefet iktidarlara gerçek manada alternatif oluşturmaya başladığından olanca şiddeti ile bastırılmaya başlanmıştır (Freitag-Wirminghaus 1992: 103). Nitekim Özbekistan'da Abdürrahim Polatov ve Muhammed Salih Kerimov rejimine karşı gerçek bir tehdit oluşturmaya başladıkları için önce sindirilmiş ardından da Özbekistan dışına sürülmüşlerdir. Freitag-Wirminghaus Türkistanlılığın ve Türklüğün Orta Asya'da yaşayan halkların milli kimliklerinin bir parçası olabileceğini ve özelikle uluslarüstü Türkçülüğün bölgede birleştirici bir rol oynayabileceğini dile getirmektedir. Freitag-Wirminghaus'a göre etnik ve sınırsal çatışmalar ancak bu sayede önlenebilir (Freitag-Wirminghaus 1992: 104). Bu bağlamda Ahat Andican'da benzer bir görüş savunarak, Orta Asya'da totaliter rejimlerin varlığını sürdürmesinin ve birleşik bir Türkistan oluşturulamamasının etnik çatışmalara kapı aralayabileceğini dile getirmektedir (Andican 1996: 337).

Azerbaycan
Müsavat Partisi

Yukarıda vurgulandığı gibi, tarihsel süreç içinde Azerbaycan'ın bağımsızlığı için önemli bir rol oynamış olan MP 1990'larda Azerbaycan'da kurulan siyasal partiler arasında yerini tekrar almıştır. Nitekim MP Azerbaycan Milli İstiklal Partisi ile birlikte 1 Temmuz 1989 tarihinde partiler üstü bir yapı olarak kurulan Azerbaycan Halk Cephesi[3] içinde yer alan önemli bir oluşumdur. MP Kasım 1992'de Bakü'de kurulmuştur. Takriben 3.000 üyesi bulunduğu sanılan parti Yeni Müsavat adında bir gazete çıkarmıştır. Partinin Genel Başkanı 1992 ila 1993 yılları arasında Azerbaycan Milli Meclisi'nin başkanlığını da yapmış olan İsa Gamberov'dur http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Burakyayinlar/makale1.htm (08.07.08). MP AHC'den koptuktan sonra daha önce milliyetçi-liberal eksende devam eden tartışmalar yeni kurulan parti içinde de devam etmiştir. Bir yandan Hikmet Hacızade'nin öncülüğünü yaptığı insan haklarına önem veren liberal demokratik yaklaşımı benimseyen grup diğer yandan da Nasib Nasibzade'nin savunduğu M. Emin Resulzade'nin Türkçü milliyetçilik anlayışını savunan hiziplerin tartışmaları parti içinde halen devam etmektedir. İşte Nasipzade'nin savunduğu Türkçü yaklaşımın partinin bir bölümü tarafından benimsenmesi MP'yi Turancı partiler arasına sokmaktadır http://www.sbu.yildiz.edu.tr/ Burakyayinlar/makale1.htm (08.07.08).

MP lideri İ. Gamberov'un Türkiye'ye karşı kontrollü yaklaşımı adeta parti içinde liberallerin düşüncelerini yansıtır gibidir. Gamberov'a göre Türkiye Azerbaycan için önemli bir ülkedir. Ancak Azerbaycan'da Türkiyecilik yapılmamalıdır. Türkiye'nin büyük ağabey rolüne soyunmaması gerektiğini belirten Gamberov Türk Hükümeti'nin sadece kendi milli menfaatleri çerçevesin-

de Azerbaycan'ın haklarını savunması gerektiğini vurgulamaktadır http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Burakyayinlar/makale1.htm (08.07.08).

MP, 20. yüzyılın başlarından beri parti programında yer alan "Türkçülük, İslam Birliği, Modernlik ve Müsavatçılık" sloganına sadık kaldığını belirtmekte ve bunun Türk kültürüne aidiyet anlamına geldiğini vurgulamaktadır. Parti programında Azerbaycan'ın Kuzey ve Güney olarak bölünmüşlüğünden bahisle er geç bu birleşmenin gerçekleşmesi gerektiği savunulmaktadır. Lakin Güney Azerbaycan'ın kaderinin İranlı Azeriler tarafından belirlenmesi gerektiği belirtilmektedir. MP'nin programında ayrıca Azerbaycan'ın Türk ve İslam dünyasına özel bir önem vermesi ve bu ülkelerle daha yakın ilişkiler kurması gerektiği yer almaktadır (Musavat Partiyası'nın Programı ve Nizamnamesi, Gence 1993: 3-12).

Bozkurt Partisi

Bozkurt Partisi (Bozkurt) İskender Hamidov tarafından 1992'de AHC'nin bir kolu olarak kurulmuştur. AHC'ye 1991'de katılan İ. Hamidov Ayaz Muttalibov'un devrilmesine iştirak etmiş ardından da Ebulfelz Elçibey döneminde İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Fakat diğer partiler tarafından aşırı derecede eleştirildiği için Mart 1993'te bu görevden alınmıştır. İlk kongresi 26 Aralık 1993 tarihinde yapılan Bozkurt'un başkanlığına Bahtiyar Ahmedov seçilmiştir. Partinin resmi kuruluşu Azerbaycan Adalet Bakanlığı'nca Nisan 1994'te onaylanmıştır. Mart 1995'te Hamidov muhalefet liderlerine karşı girişilen büyük operasyonda tutuklanmış ve parti Aliyev yönetimi tarafından siyasetten men edilmiştir. Bu olaydan sonra 11 Haziran 1995'te Bozkurt'un adı Azerbaycan Demokratik Milli Partisi olarak değiştirilmiştir. Bozkurt, 1992'den itibaren kendisiyle aynı adı taşıyan bir de gazete çıkarmıştır (Babak 2004: 34).

Karabağ meselesinin askeri yoldan çözümünü savunan Bozkurt 1994'te Rusya'ya karşı Çeçenlerin mücadelesini desteklemiştir. Parti politikasındaki önemli noktalardan biri de Azerbaycan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) üyeliğinin kategorik olarak reddedilmesidir. Aşırı milliyetçi olan bu parti Türkiye yanlısı bir politika izlemekte ve diğer Türk halklarıyla işbirliğini savunmaktadır. Bozkurt ayrıca esaret altında bulunan Türklerin bağımsızlıklarına kavuşmaları için onlara yardım edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bozkurt hem Azerbaycan'da hem de yurtdışında yaşayan Azerileri üyeliğe kabul etmektedir (Babak 2004: 34).

Kendini sosyal ve siyasal bir organizasyon olarak tanımlayan parti Azerbaycan Anayasası çerçevesinde faaliyet göstermektedir. Bozkurt, Azerbaycan'ın tam bağımsızlığını, hürriyetini ve toprak bütünlüğünü savunmaktadır. Partinin programına göre, henüz bağımsızlıklarını kazanamamış kardeş Türk halk-

larına bağımsızlıklarını elde edebilmeleri için yardım etmek partinin öncelikleri arasındadır. Bozkurt'un Turancı bir politika benimsediği programından alınan aşağıdaki cümlelerden açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır: "Sadece Azerbaycan'da değil, tüm Türk halklarının bulundukları ülkelerde aktif olan Bozkurt Türk halkları arasında moral ve siyasal dayanışmayı meydana getirmek için mücadele etmektedir. Bundan başka Türk devletleri arasında ekonomik ve kültürel alanda işbirliğinin geliştirilmesi için çaba harcanması gerekmektedir." (Babak 2004: 35). Bozkurt, bu amaca ulaşıncaya kadar mücadeleye devam edeceğini de söylemiştir.

Turan Partisi

Turan Partisi, 1992'de kurulmuş olan Azerbaycan Hür İşçiler Birliği ileri gelenleri tarafından 1994 yılında hayata geçirilmiş ve başkanlığına Nimet Panakov seçilmiştir. Daha önce AHC'nin kurucuları arasında yer olan N. Panakov aşırı görüşleri yüzünden 1990 başlarında AHC'den atılmıştır. Daha sonra iki yıl Aliyev ile birlikte çalışan Panakov 1995'ten sonra rejimi eleştirenler safına katılmıştır. Partinin kuruluş kongresi 2 Haziran 1994 tarihinde 1.972 partili tarafından seçilen 174 delegenin katılımıyla yapılmıştır. Turan Partisi yayın organı olarak Devlet adında bir gazete çıkarmıştır (Babak 2004: 82-83).

Panakov'un bir mülakatta Türk'ün Türk'ten baş dostu yoktur söylemine verdiği cevap partinin Türklüğe bakışı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Kendisini Türkçü ve Turancı olarak niteleyen Panakov Türk olduğunu söylemektedir. Panakov'a göre Türkçülük ve Turancılık otomatikman diğer milletlere karşı düşmanlığı gerektirmemektedir. Panakov'un vurguladığı diğer önemli bir nokta da Azerbaycan'daki Türkçülüğün Türk Dünyası'na düşman olduğudur. Azerbaycan'ın coğrafi bir yer adı olduğunu vurgulayan Panakov bu kavramın Türk adı yerine geçemeyeceğini vurgulamaktadır (Meydan 6 Temmuz 1993: 3).

Kazakistan

Milli Hürriyet Partisi Alaş

Nisan 1990'da kurulan Alaş'ın[4] söz konusu dönemdeki üye sayısı 80 ila 200 arasında tahmin edilmekteydi. Partinin kuruluş kongresinde beş kişiden oluşan bir merkez komite seçilmiş ve başkanlığına da Şora Sarkıtbek getirilmiştir. Alaş kendisini 20. yüzyılın başlarında aynı adla kurulmuş olan partinin devamı olarak görmektedir. Alaş'ın amacı öncelikle eski SSCB topraklarında yaşayan bütün Türkleri Türkistan adı verilen tek bir devletin bayrağı altında toplamak ve daha sonra bütün Türkçe konuşan halkları büyük Türkistan birliğine götürmektir. Alaş'ın programında partinin amacı "İslam-Türkçülük-Demokrasi" sentezi şeklinde tarif edilmiş olup, Avrupa merkezlilik yerine

Türk birliği ve Müslüman dayanışmasını oluşturmak ön plandadır. Kazakistan'da bağımsızlığın kazanılmasından sonra Nursultan Nazarbayev yönetimine muhalefet eden Alaş'ın kuruluşu engellenmiştir. Alaş'ın üyeleri genellikle Güney Kazakistan'ın kırsal yörelerinden gelmektedir (Babak 2004: 107-108). Nezavisimaya Gazetesi'ne göre 1992 ortalarında partinin üye sayısı 5.000 civarında tahmin edilmekteydi (Nezavisimaya Gazeta. 2 Haziran 1992. 6). Fakat ismini belirtmeyen bir Alaş üyesi aynı dönemde partinin üye sayısını 10.000 olarak vermektedir (Trutanow 1994: 39). 1991'de Alaş Hak adında Rusça bir gazete yayınlamaya başlamış ancak kısa süre sonra yayınını durdurmak zorunda kalmıştır. Alaş, faaliyetlerini daha rahat yürütebilmek için 1993'te merkezini Moskova'ya taşımak zorunda kalmıştır (Kesici 2003: 251). Alaş, Kazakistan Hükümeti'ni ve bu ülkede yaşayan Rus azınlığı açıkça eleştirdiği ve halkı Rusya'nın politikalarına karşı çıkmaya çağırdığı için rejimin boy hedefi haline gelmiştir. Böylece Alaş'ın düzenlediği mitingler dağıtılmış ve 1989 sonlarında kurulmuş olan partinin lideri Aron Atabek Nutuşev Nazarbayev'i rencide etmek suçundan yargılanmıştır (Hiro 1994: 116). Nutuşev, Bolatbek Ahmetaliyev ve Muratbek Esengazin adlı parti ileri gelenleri hapse atılmıştır. Bu kişiler hapisten çıktıktan sonra faaliyetlerini yeraltında yürütmüşlerdir.

Partinin programına göre, Kazakistan gelecekte kurulacak olan "Birleşik Türk-İslam Devleti'nin" merkezi olacaktır. Alaş'ın asıl amacı eski SSCB topraklarında varlıklarını sürdüren bütün Türk devletlerini Kazakistan'ın öncülüğünde konfederatif bir devlet yapısı içinde bir araya getirmektir. Partinin bir diğer hedefi ise Kazakların ve Türk-İslam bölgelerinde yaşayan diğer halkların refahını yükseltmektir. Rusya'nın ve diğer küresel güçlerin yayılmacı politikalarına set çekmekte partinin öncelikleri arasında bulunmaktadır (Babak 2004: 109). Kimliği gizli tutulan bir Alaş liderinin verdiği bilgiye göre, partinin savunduğu Turancı ideoloji Türkçü şövenizm ile karıştırılmamalıdır (Nezavisimaya Gazeta 2 Haziran 1992: 6). Türkçülüğü İslam ile birleştirerek programına alan Alaş İslami elementlerin ağır bastığı bir Pantürkizm meydana getirmeye çalışmış ve Türkiye'den Çin sınırına kadar uzanan Turan'ın kurulmasının ilk adımı olarak tarihi Türkistan'ın yeniden canlandırılması gerektiğini savunmuştur. Ancak Alaş ileri gelenlerinin düşüncesine göre bu hedefe ulaşmak için demokrasi feda edilmemelidir (Hiro 1994: 122-23).

Alaş kuruluşundan sonra bazı konularda politika değişikliğine gitmiş olsa da büyük Türkistan düşüncesi parti felsefesinde değişmeyen tek unsur olarak kalmıştır. Bu ifadeyi desteklemek için burada bir alıntı yapmak gerekirse: "Alaş, başlangıçta savunduğu İslami bir cumhuriyet kurulması ve Kazakistan'daki Rusların sınırdışı edilmesi gibi fikirlerden vazgeçmiştir. Ancak Alaş, eski SSCB'deki Türk halklarını ve Doğu Türkistan Türklerini barışsever "Bü-

yük Türkistan Cumhuriyeti"nde birleşmeye çağıran sloganında ısrar etmiştir. Bu slogan Kazakistan dışında, Taşkent, Bakü ve Yakutistan gibi bölgelerde yankı bulmuş ve bazı küçük fakat kararlı grupları kendine çekebilmiştir." (Kesici 2003: 250).

Alaş'ın kurucusu A. Atabek Nutuşev amaçlarını "Komünizme karşı savaş, Kazakistan'ın tam bağımsızlığı, Türk halklarının birliği düşüncesi, İslam dayanışması ve İslami esaslara göre kurulacak büyük Türkistan propagandasının yapılması" (Trutanow 1994: 41) şeklinde tarif etmektedir. Alaş programının 10'uncu maddesine göre, İslam Kazakların ve Türklerin milli dini olduğu için geliştirilmeli ve desteklenmelidir (Trutanow 1994: 43).

Azat Yurttaş Hareketi

30 Haziran 1990 tarihinde Almatı 'da kurulan Azat Yurttaş Hareketi (AYH) aynı yılın ekim ayında 15.000 tirajlı Azat adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Eylül 1990'da hareketin üye sayısı 600 civarındaydı (Babak vd. 2004: 114-15). AYH Kazak milliyetçiliği ve Pantürkizmi birleştirmiş bir oluşumdur. AYH Pantürkizm ideolojisini benimsemiş ancak Alaş'a göre daha ılımlı bir çizgi izlemiştir. Parti eski Türk sembolleri olan bozkurt, hilal ve yıldızı kullanmıştır (Kesici 2003: 245). AYH'nin başlangıçtaki amacı Kazakistan'ın tam egemenliği, bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü sağlamaya yönelikti. Aleksander Solzhenitsin'in Kazakistan'ın Kuzey bölgelerinin Rusya'ya ilhakını gündeme getirmesi üzerine AYH Kazakistan sınırları içinde Rus şovenizmine karşı mitingler ve protestolar düzenlemiştir (Kesici 2003: 245). Pantürkist özelliğine rağmen AYH ülkedeki etnik dengelere zarar vermemek için büyük bir hassasiyet göstermiştir. 4 Eylül 1991 tarihinde Azat Cumhuriyetçi Parti adı altında yeni bir parti kurulmuştur. Ancak partinin lider kadrosundaki anlaşmazlıklar nedeniyle parti kısa bir süre sonra bölünmüştür. Bu durum yeni partinin kamuoyunda prestij kaybına uğramasına ve iktidara alternatif oluşturmasına engel olmuştur (Kesici 2003: 246-47).

Programında doğrudan Turancılığa atıfta bulunan ifadeler kullanmayan AYH daha çok Orta Asya, Volga bölgesi, Kafkasya, Kırım, Rusya, Çin ve Moğolistan'da yaşayan dili ve etnik kökeni aynı olan kardeş halklarla işbirliği ve dayanışmayı geliştirme üzerinde durmuştur (Babak vd. 2004: 7). Bu düşünce daha sonraları AYH'nin radikal kanadı tarafından Turancı bir yaklaşıma dönüştürülmüştür. Kesici'nin AYH'nin görüşü olarak ortaya koyduğu Türk dünyası birliği politikası gerçekte Kazakistan Cumhuriyet Partisi'nin (KCP) programında yer almaktadır.

Kazakistan Cumhuriyet Partisi

KCP, AYH'nin radikal kanadı tarafından kurulduğu için yanlışlıkla Azat Cumhuriyetçi Parti olarak ta adlandırılmaktadır. Kuruluş kongresi 4 Eylül

1991 tarihinde gerçekleştirilen parti 26 Şubat 1992 tarihinde resmen kurulmuştur KCP'nin Mart 1992'de 50.000 üyesi bulunmaktaydı. 1992 sonuna gelindiğinde KCP, AYH tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Partinin ilk başkanı Sabet Gazi Akatayev olmuştur. KCP Nazarbayev'in ekonomik, sosyal ve siyasal reform programına karşı olduğunu ilan etmiştir. Partinin etnik gruplar hakkındaki politikası radikaldir. Parti ileri gelenleri Kazakların ülkede diğer etnik gruplara nazaran ayrıcalıklı olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak şiddet kullanımını parti programının yedinci maddesi gereğince kesin bir dille reddedilmiştir. KCP'nin üye tabanı da tıpkı Alaş üyelerinde olduğu gibi Güney Kazakistan'dan gelmektedir (Babak vd. 2004: 155).

KCP Ekim 1992'de yapılan kongresinde iki hizbe ayrılmıştır. Akatayev etrafında kümelenen radikal grup, AYH, KCP ve Jeltoksan Partisi'nin Azat Partisi adı altında tek bir parti olarak birleşmesine karşı çıkmıştır. Demokratik milli partiler arasında sayılan "Jeltoksan" 1989'da Kazakistan'a tam bağımsızlık ve Kazakçanın resmi dil olmasını sağlamak amacıyla düzenlenen mitingler çerçevesinde oluşmuş bir siyasal partidir. Mitingler aralık ayında yapıldığı için partinin adı olarak Kazakça Aralık anlamına gelen "Jeltoksan" kelimesi seçilmiştir. Bunun üzerine Akatayev ve yandaşları başka bir kongre düzenlemişlerdir. Ancak bu kongre hareketin AYH ve KCP olarak varlığını sürdürmesine karar vermiştir. Akatayev bu iki hareketin başkanlığına seçilmiştir. Buna karşılık Akatayev'in muhalifleri yukarıda anılan üç siyasal oluşumun Azat Partisi adı altında tek bir partiye dönüştürüldüğünü ilan etmişlerdir. Bu yeni partinin başkanlığına Kemal Ormantayev seçilmiş ancak yetkili makamlar tarafından partiye resmi kuruluş izni verilmemiştir. Bu yüzden 1994 parlamento seçimlerine katılamayan bazı parti ileri gelenleri bağımsız aday olarak meclise girmişlerdir (Babak vd. 2004: 156).

KCP'nin programında savunma, güvenlik ve dış politikanın anlatıldığı dördüncü madde partinin Turancı yaklaşımı hakkında açık ve net ipuçları vermektedir. Dördüncü maddeden aşağıda yapılan alıntı partinin görüşünü doğru ve net bir şekilde yansıtmaktadır: "Türkistan Konfederasyonu ve "Turan Ortak Pazarı" oluşturmak için işbirliğine gidilmeli ve Orta Asya ve Doğu Türkistan halkları arasında akrabalık ilişkileri geliştirilmelidir." (Babak vd. 2004: 157). Azat liderlerine göre söz konusu Türkistan Konfederasyonu ilk adımda Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan gibi ülkeleri kapsamalıdır. İkinci aşamada ise Rusya Federasyonu içinde bulunan Türk halklarının yaşadığı bölgeler konfederasyona dahil edilmelidir. KCP'nin programında ısrarla Sincan Uygur Otonom Bölgesi'nden Doğu Türkistan olarak bahsedilmesi, partinin bu bölgeyi Çin'den çok Türk dünyasının bir parçası olarak gördüğünü ifade etmektedir (Babak vd. 2004: 160).

Özbekistan

Demokrat Parti "Birlik"

Bu parti, Abdürrahim Polatov ve Polat Ahunov tarafından 17 Haziran 1990 tarihinde Taşkent'te kurulmuştur. Kendisine Özbekistan Demokrasi Partisi adını veren Birlik, Özbekistan Halk Cephesi'nin (ÖHC) partileşmiş yüzünden başka bir şey değildir. Lakin Birlik'in resmen kurulmasına ve Taşkent'te parti merkezi açmasına izin verilmemiştir. Birlik, haftalık Müstakil ve Birlik adı verilen iki gazete ile Hareket adında bir dergi yayınlamıştır (Polat 1999: 138, Khalid 2007: 153-156). 1992'de 10.000 üyesi bulunan Birlik'in yöneticileri partinin kuruluşunu müteakiben büyük bir baskı altına alınmıştır. Örneğin, partinin kurucularından A. Polatov ve P. Ahunov 29 Haziran 1992 tarihinde güpegündüz sokak ortasında hastanelik edilinceye kadar dövülmüşlerdir. Polatov bundan tam on gün sonra Özbek güvenlik güçleri tarafından Türkiye'ye sürgüne gönderilmiştir. Ahunov ise Ağustos 1992'de devlete karşı ihtilal hazırlığı yaptığı gerekçesiyle hapse atılmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak Namangan'daki Birlik taraftarları da tutuklanmıştır. Bu şartlar altında ÖHC'nin parti kanadı olan Birlik yeraltına inmek zorunda kalmıştır (Trutanow 1994: 161).

Ahıska Türklerine karşı Fergana Vadisi'nde Haziran 1989'da yapılan saldırılar Kerimov rejimine ÖHC'yi suçlamak için iyi bir fırsat vermiştir. Bu olaylar ÖHC içinde bölünmeye yol açmıştır (Trutanow 1994: 161). Özbek milli kültürünün yeniden ihya edilmesi için mücadele eden ÖHC, Özbek öğrencilerin yüksek öğrenim için yurtdışına özellikle de Türkiye'ye gönderilmesi için büyük bir çaba harcamıştır (Fuller 1990: 49-67).

Özbekistan'da İslamcıların önemli bir güçlerinin olmadığını savunan Polatov bu konuda şunları söylemektedir: "Her şeyden önce halkımızın (Özbeklerin) yüzde 90'ının Müslüman olduğunu vurgulamak isterim. Bu yüzden de doğal olarak İslam toplum hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Ateist bir devlet düzeni bizim için söz konusu değildir. Birlik Halk Hareketi, Türkiye örneğinde olduğu gibi devlet ve din işlerinin birbirinden ayrıldığı laik bir devlet düzeninden yanadır. Buna karşılık Kerimov rejimi uygulamada ateist bir politika takip etmektedir. Buda halkın büyük kesiminde huzursuzluk doğurmaktadır. Özbekistan'da Taliban örneğinde olduğu gibi, İslamcı bir hareketin iktidarı ele geçireceği tezi gülünç bir iddiadır." http:www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html (01.12.2007).

Polatov, Orta Asya'da demokratik yönetimlerin iktidara gelmesiyle birlikte bölge ülkeleri arasında iyi bir işbirliği imkanının oluşacağını savunmaktadır. Polatov "Orta Asya Ülkeleri Birliği'nin" mümkün olup olmadığı yönündeki bir soruya verdiği cevapta söz konusu ülkelerin böyle bir birlik oluşturmaktan

başka çarelerinin olmadığının altını çizmiştir. Polatov, Orta Asya'da büyük enerji kaynaklarına sahip Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkelerin gelecekte ekonomik alanda önemli bir sıçrama yapmalarının bu kaynağa sahip olmayan diğer bölge ülkelerinde (Özbekistan ve Kırgızistan) huzursuzluğa yol açacağını savunmaktadır. Böyle bir durum bölge istikrarının altına konmuş saatli bir bombayı andırmaktadır. Polatov'a göre Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında ittifak oluşturmalarını kaçınılmaz kılan en önemli sebeplerden biri de Çin, Rusya ve İran gibi güçlü ve yayılmacı emeller besleyen komşularının varlığıdır. Günümüzde Orta Asya ülkelerini yönetenlerin bu nazik durumun önemini kavramaktan uzak olduğunu vurgulayan Polatov, Orta Asya birliğinin ancak demokratik geleneklere inanmış yeni nesillerin iktidara gelmesiyle kurulabileceğine inanmaktadır. Polatov'un düşüncesine göre böyle bir birliğin oluşturulmasında Avrupa Birliği örnek olabilir. Birlik lideri böyle bir Orta Asya birliğinin Özbekistan'da fakirliği önleyeceğini de düşünmektedir http:www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html (01.12.2007).

Birlik, Türkiye ile daima iyi ilişkiler içinde olmuştur. Polatov ve Ahunov "Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği" Başkanı Ahat Andican'ın davetlisi olarak 2 ila 9 Ağustos 1991 tarihleri arasında temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelmişlerdir. İki lider bu ziyaret kapsamında zamanın başbakanı Süleyman Demirel ile de görüşmüştür. Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği, Özbekistan'da hür bir basının oluşmasına katkı sağlamak amacıyla Birlik ileri gelenlerine teknik yardımlarda bulunmuştur (Açıkgöz 1995: 24). 1992'de tekrar Türkiye'ye gelen Polatov, 25 Ağustos'ta Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz ve 30 Ağustos'ta da Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş ile Ankara'da görüşmüştür. Daha sonra Polatov 'un 21 ila 23 Mart 1993 tarihleri arasında Antalya'da yapılan Türk Dünyası Kurultayı'na katıldığı görülmektedir (Açıkgöz 1995: 58-59).

Polatov'a göre, 11 Eylül olayları Birlik Partisi'ne belli ölçüde de olsa 1993'te darmadağın edilen siyasi mekanizmasını yeniden kurma fırsatı vermiştir. Hatta Birlik Mayıs 2003'te Taşkent'te bir konferans dahi düzenleyebilmiştir. Buna paralel olarak Birlik, Adalet Bakanlığı'na kuruluş dilekçesini tekrar vermiş fakat sudan bahanelerle partinin kuruluşu engellenmiştir http:www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html (01.12.2007).

Demokrat Parti Erk

ÖHC içinde eski komünistlere karşı nasıl ve ne dereceye kadar muhalefet edileceği hususu önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Parti içinde azınlıkta olan ve aralarında Muhammed Salih'in de bulunduğu Güvercinler Grubu çoğunlukta olan Şahinler Grubu'nu sokak demokrasisi yapmakla itham ediyordu. Bu şartlar altında hükümetle diyalogdan yana olan M. Salih ve arkadaşları Eylül 1989'da ÖHC'den kopmuşlardır. Muhammed Salih ve Erkin

Vahidov 27 Nisan 1990 tarihinde Erk adında yeni bir siyasi parti kurmuşlardır. M. Salih partinin adıyla ilgili olarak aşağıdaki açıklamayı yapmıştır: "Erk bir semboldür ve partimiz Türkistan halklarının siyasi, ekonomik ve manevi bağımsızlığı için açılmış bir mücadele bayrağıdır." (Halbach ve Götz 1994: 20). *Turancı ideolojiyi kendine rehber olarak edinen Erk, diğer Orta Asya ülkeleri ve Kazakistan ile siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda işbirliğine büyük bir önem vermektedir.* Bununla yetinmeyen Erk, Ortadoğu ve Hint Yarımadası'nda yaşayan halklar arasında tarihsel ilişkilerin canlandırılmasını da savunmaktadır (Babak vd. 2004: 376).

Erk, devlet kontrolü altında karma mülkiyet hakkına dayanan sosyal pazar ekonomisinden yanadır. Birlik ile karşılaştırıldığında Erk'in rejime karşı daha ılımlı ve işbirliği yapmaya hazır olduğu görülmektedir. Bu nedenden dolayı Erk, Özbek halkı nazarında pozitif bir imaja sahip olmuştur. 1990 yılında kuruluşunu müteakiben 10.000 civarında üye sayısına sahip olan Erk, aynı yıl yapılan parlamento seçimlerinde meclise sekiz milletvekili sokmuştur. 1994 yılına gelindiğinde Erk'in üye sayısı dörde katlanarak 54.000'e ulaşmıştır. Söz konusu bu üye sayısının doğru olduğu ve partiye karşı yapılan devlet terörü de dikkate alındığında, bu küçümsenecek bir halk tabanı değildir. Orta Asya'da hükümet yanlısı partiler hariç tutulacak olursa diğer siyasal partilerin halk taban oldukça zayıftır (Halbach 1994: 21).

Erk, 5 Eylül 1991 tarihinde resmen kurulduğu günden itibaren Özbekistan'ın egemenliğine kavuşması yönünde faaliyette bulunmuştur. Parti, güçlü bir devlet sektörünü öngören karma ekonomiden yanadır. Erk, Mart 1991'den başlayarak ayda bir veya iki kez olmak üzere 30.000 tirajlı Erk adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Parti bundan başka Hür Buhara adlı yerel bir gazete de yayınlamıştır. Bu gazete Nisan 1992'de milliyetçilik ve düzeni değiştirme suçlamasıyla kapatılmıştır. Bu suçlamalardan Erk Gazetesi de nasibini almakta gecikmemiştir (Halbach 1994: 20).

Erk lideri Salih Özbekistan'da 20 Kasım 1991 tarihinde yapılan ilk demokratik ve hür seçimlerde Kerimov'un karşısına çıkmış ve geçerli oyların yüzde 12'sini almıştır. Salih tam anlamıyla memleketi Harizm bölgesinde desteklenmiştir. Salih muhalefete uygulanan şiddetli baskılar sonunda kazanmış olduğu milletvekilliğini bir yıl sonra bırakmıştır. Mayıs 1992'de Birlik ve Erk'in inisiyatifiyle demokratik sivil toplum örgütlerinin faaliyetlerini daha iyi bir şekilde koordine etmek amacıyla Milli Meclis adında bir çatı örgütü kurulmuştur. Bu meclis bir süre sonra Özbek güvenlik güçleri tarafından dağıtılmış ve Babür Şakirov, Hasretkul Hüdaberdiyev, Prof. Atanasar Arifov ve Prof. Alim Kerimov gibi tanınmış kişiler tutuklanarak hapse atılmıştır (Trutanow 1994: 162). Artan baskılar sonucunda yurtdışına çıkmak zorunda kalan Salih, Rusya üzerinden Türkiye'ye iltica etmiştir. Erk 1993 sonlarında

siyasetten men edilmiştir (Roy 2000: 133). 1994 yazında Türkiye'ye gelen Kerimov Türk Hükümeti'nden Salih'in faaliyetlerini yasaklamasını istemiştir. Özbek yönetici, bu isteğinin yerine getirilmemesi halinde Türkiye'de öğrenim gören Özbek öğrencilerin geri çekileceğini bildirmiştir.

M. Salih Almanya'nın Sesi Radyosu'na verdiği demeçte Kerimov'un da tıpkı Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da meydana gelen pembe devrimlerde olduğu gibi kansız bir şekilde iktidardan uzaklaştırılacağını dile getirmiştir. Bunun için önemli olan halkın gücünü koordine etmektir. Salih, Kerimov'un iktidardan uzaklaştırılmasının muhalefet ve vatansever güçlerin yardımıyla olacağını iddia etmektedir. 2006 yılında Ulusal Kurtuluş Komitesi kurduklarını söyleyen Salih, Kerimov'dan demokratik seçimlere gitmesini istediklerini bildirmiştir http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html (01.12.2007). Salih, Batı'nın Karimov'a karşı ciddi bir ambargo uygulaması gerektiğini savunmaktadır. Erk liderine göre despotluğu ile nam salmış Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Aleksander Lukaschenko dahi Kerimov'dan daha demokrat bir yöneticidir. Özbek muhalefet liderine göre Washington'un Taşkent yönetimine baskı yapması da gerekmektedir http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2111643,00.html (01.12.2007).

Salih'e göre, Türkiye'nin özelde Özbekistan genelde de Orta Asya politikası bulunmamaktadır. Türkiye'nin SSCB'nin çöküşüne hazırlıksız yakalandığını belirten Salih, aradan bunca sene geçmesine rağmen Ankara'nın tutarlı bir Orta Asya politikası oluşturmamış olmasını düşündürücü bulmaktadır. Salih'in düşüncesine göre, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik tutarlı bir politika geliştirmesi gerekmektedir http:www.turksam.org/tr/yazilar.asp?kat=11&yazi=420 (20.12 2007).

Vatan Terakki Partisi

Kuruluş kongresi Ocak 1993'de gerçekleştirilen Vatan Terakki Partisi'nin (VTP) başkanlığına eski bir Birlik, üyesi olan şair Osman Asimov getirilmiştir. O. Asimov aynı zamanda Kerimov'un gençlik konularından sorumlu danışmanlığını da yapmıştır. Kerimov rejimi VTP'nin ülke çapında örgütlenmesine büyük bir destek vermiştir. Kendini merkez sol olarak tarif eden parti hükümetin iktisadi politikalarını ve resmi devlet ideolojisini desteklemektedir. Bu haliyle VTP'nin Özbekistan Halk Demokrasi Partisi' ne (ÖHDP) yakın durduğunu vurgulamaya gerek yoktur (Halbach 1994: 26). Üye sayısı 1993'te yaklaşık olarak 30.000 civarında olan VTP bundan bir yıl sonra yapılan parlamento seçimlerinde 14 milletvekilliği kazanmıştır. Kerimov'un politikalarına tam destek veren VTP devletçi ekonomiden yanadır. VTP'nin programı bazı konularda ÖHDP'nin programına benzemektedir. VTP, 1994 yılına gelindiğinde Erk ve ÖHDP ile birlikte Özbekistan'da faaliyet gösteren üç partiden biri konumundaydı.

VTP'nin dış politika hedefleri incelendiğinde bu hedeflerin oldukça milliyetçi bir çizgide olduğu görülmektedir. Parti, Orta Asya birliği kurulması için gösterilen bütün çabaları desteklemektedir. Böylece VTP, Turan halklarının çok eski bir rüyasını gerçekleştirmek ve Özbekistan'ı Orta Asya ülkeleri ailesinin doğal bir üyesi olarak görmek istemektedir. Bütün BDT ülkeleriyle eşit ve dostane ilişkiler geliştirmek isteyen partinin asıl amacı BDT'yi Avrasya Birliği'ne dönüştürmektir[5]. Bu ifade dahi VTP'nin Turancılık konusunda samimi olmadığının bir göstergesidir. Esasında VTP'nin programında yer alan Turancı görüş Özbekistan'da Türkistan ve Turan birliğini savunan Birlik ve Erk gibi siyasal partilerin gelişmesini ve güçlenmesini önlemeye yönelik bir manevradır. VTP için Turan ve Turancılık kavramı Özbekistan liderliğinde kurulacak bir Orta Asya birliğini ifade etmektedir. VTP ayrıca Orta Asya'da bulunan diğer ülkelerle birlikte bir "Türkistan Dostluk Evi" kurmak istemektedir.

Türkistan Halk Hareketi

Mart 1989'da ortaya çıkan Türkistan Halk Hareketi (THH) Taşkent entelektüelleri; Raif Parfi, Behram Gaybov ve Mehmet Ali Mahmudov tarafından kurulmuştur. Bunlardan sonuncusunun 1981'de yazmış olduğu romanda Türkçülüğe aşırı vurgu yapması Sovyet Edebiyat ve Kültür Bürokrasi'sini rahatsız etmiştir. M. Ali Mahmutov 1992'de hareketi terk etmiş ve Özbek Kültür Fonu'nun başına geçmiştir. Birlik ile işbirliği yapan THH'nin izlediği politikanın belkemiğini Özbek milli devleti değil Türkistan oluşturmaktadır. Bu politikaya göre milli uyanışın doğru adresi Türkistan olmalıdır. THH'yi benzer adlar taşıyan İslami Türkistan Hareketi gibi oluşumlardan ayıran en önemli fark bu oluşumun laik devlet yapısını benimsemiş olmasıdır. Hareketin üye sayısı 1992 yılında 1.000 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu hareket Özbek polisinin yaptığı baskılar sonucunda bir süre sonra Karabağ Komitesi[6] adı verilen oluşumla birleşmiştir (Halbach 1994: 22).

THH'nin Türkistan politikası diğer Orta Asya ülkelerinde pek fazla taraftar bulmamıştır. Bunun nedeni Orta Asya'da meydana gelen milli uyanışın ortak Türkistan düşüncesi etrafında değil de her ülkenin kendi etnik milliyetçiliği çerçevesinde vuku bulmasıdır. THH her ne kadar Kazakistan'da Olcas Süleymanov ve Jeltoksan Partisi gibi kişi ve kurumlara işbirliği teklif etmişse de hareket uluslararası bir yapıya sokulamamıştır. Hatta THH yetkilileri Jeltoksan yetkililerine hareketin genel merkezini Almatı'ya taşımayı dahi teklif etmişlerdir (Halbach 1994: 22).

Türkistan İslam Halk Hareketi

Kokand'ta 1989'da ortaya çıkan "İnsanlık ve Acıma" adlı inisiyatiften doğan bu hareket sadece Fergana Vadisi'nde etkili olmuştur. Adından da anlaşılacağı gibi bu hareket Turancı bir harekettir. Bu oluşum dinin önemine yaptığı

vurgu ile diğer Turancı hareketlerden ayrılmaktadır. Yani bu hareketin amacı, İslamın hakim olduğu bir Türkistan kurmaktır. Bu hareket Pantürkizm ve Panislamizm gibi iki ideoloji içerdiği için Kerimov rejimi tarafından düşman olarak ilan edilmiştir. Taşkent, bu nedenden dolayı hareketin önde gelen liderlerini 1991'de hapse atmıştır. Bu tarihten bir yıl sonra hareketin taraftar sayısı takriben 1.000 kişiye ulaşmıştır. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir diğer Turancı parti de İslam Demokrasi Partisi'dir. Bu parti Ağustos 1989'da Namangan'da kurulmuştur. Başlangıçtan itibaren hükümetin sıkı takibatına maruz kalan parti kendi ayakları üzerinde duran bir yapıya kavuşamamıştır (Halbach 1994: 32).

Sonuç

Yukarıda anlatıldığı gibi Orta Asya'da değişim sürecinde Müsavat, Bozkurt, Turan, (Azerbaycan), Alaş, Azat Yurttaş Hareketi, Kazakistan Cumhuriyet Partisi (Kazakistan), Birlik, Erk, Vatan Terakki Partisi, Türkistan Halk Hareketi ve Türkistan İslam Halk Hareketi (Özbekistan) gibi Turancılığı savunan çeşitli parti ve siyasal hareket ortaya çıkmıştır. Bunlardan Müsavat ve Alaş partilerinin 20. yüzyılın ilk çeyreğinde de faaliyette bulunmaları Turancı partilerin Türk dünyasında belli bir yerinin olduğunu göstermektedir. Orta Asya'nın Türk ve Müslüman halklarını tek bir devlet çatısı altında toplamaya çalışan oluşumun içinde olan Turar Rıskulov söz konusu dönemde Türkistan birliğine yönelik somut bir program ortaya koyduğu için Turancı hareketler içinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Kazakistan'da 1917'de kurulan Alaş'ın programında Turancı bir politika izlediğine dair işaretler olmamasına rağmen, değişim sürecinde aynı adla tekrar ortaya çıkan partinin programında birleşik büyük Türkistan düşüncesinden açık bir şekilde bahsedilmektedir. Orta Asya'daki mevcut iktidarlar Turancı muhalefeti kendilerine büyük bir tehlike olarak gördüklerinden geçiş döneminde söz konusu partiler belli bir halk tabanına sahip olamamış ve bu ülkelerde mevcut iktidarlara gerçek alternatif oluşturamamışlardır. Orta Asya'da Türkistan federasyonu kurma düşüncesi dahi, bu çalışmada ele alınan siyasal parti ve oluşumların rejim düşmanı olarak ilan edilmelerine yetmiştir. Oysa, Freitag Wirminghaus'un ifade ettiği gibi Türkistanlılık ve uluslarüstü Türkçülük Orta Asya halklarının ortak bir kimliği haline gelebilir. Ancak bu sayede Orta Asya'da etnik ve sınırsal çatışmalar en aza indirgenebilir.

Turancı partiler yelpazesi Azerbaycan'da oldukça ilginç bir durum arz etmektedir. Bir yandan MP lideri İ. Gamberov Türkiye'ye karşı çekimser bir tavır sergilerken, diğer yandan Bozkurt ve Turan partileri, içinde Türkiye'nin de yer alacağı bir Türk birliğini savunmaktadır. Panakov'un vurguladığı gibi Azerbaycan Türkçülüğü içinde Türk dünyasına düşmanca duygular besleyen gruplar bulunmaktadır. Kazakistan'da Alaş ve AYH'den çıkan KCP progra-

mında Turan düşüncesine açık bir şekilde yer vermiştir. KCP, Turan'ın kurulmasının ilk adımı olarak tarihi Türkistan'ın yeniden canlandırılarak "Türkistan Konfederasyonu" ve "Turan Ortak Pazarı'na" gidilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Özbekistan'da Turancı ideolojiye yakın duran partilerden VTP'nin ilginç bir programa sahip olduğu görülmektedir. VTP bir yandan hükümetin iktisadi politikalarını ve resmi devlet ideolojisini desteklerken, diğer yandan da dış politika hedefleri arasına "Orta Asya Devletleri Birliği" kurma düşüncesini koymuştur. Kerimov'un bu partiyi desteklediği dikkate alınırsa, rejimin Özbekistan'da Turancı görüşleri savunan parti ve siyasal hareketleri kendi kontrolü altına almak istediği anlaşılmaktadır. Özbekistan'da ortaya çıkan Türkistan İslam Halk Hareketi bütün Turancı partiler içerisinde Türklük ile İslam'ı harmanlamak isteyen tek parti durumundadır. Bu hareketin amacı İslam'ın hakim olduğu bir Türkistan kurmaktır ki bu Kerimov rejimi için katlanılması iki kat daha kötü bir durumdur.

Açıklamalar

1. Basmacılık Hareketi, Türkistanlıların 1917 ila 1934 yılları arasında Bolşeviklere karşı giriştikleri silahlı bağımsızlık mücadelesine verilen addır. Bu hareketin Basmacılık olarak adlandırılması Moskova tarafından hem bu hareketi küçük düşürmek hem de bu mücadelenin mensuplarını haydut olarak nitelendirmek için kasıtlı olarak yapılmıştır. Fakat bu terim Türkistanlılar tarafından istiklal savaşçısı veya mücahit anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Basmacı önde gelenleri ise kendilerini Korbaşı mücadelelerini de Korbaşılar Hareketi olarak nitelendirmişlerdir. Basmacılık Hareketi dinsel unsurlarla bezenmiş duygusallığı ağır basan milliyetçi bir zeminde gelişmiştir. Ancak hareketin herhangi bir siyasal programının olmaması başarılı olmasını engellemiştir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Andican 2003: 149-157, Hayıt 1992: 1-464).
2. Türkmenistan'da Niyazov tam bir lider kültü meydana getirmiştir. Çünkü lider kültü Orta Asya'da siyasal ve kültürel kontrolün bir aracı olarak kullanılmaktadır. Türkmenbaşı namının kullanılması Niyazov'a Türkmenler nezdinde iktidarını pekiştirme şansı vermiştir. Niyazov'un ölümünden sonra halefi Gurbanguli Berdimuhammedov'da buna benzer bir kült meydana getirmeye çalışmaktadır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Denison 2007: 209-223).
3. AHC Baltık ülkelerindeki halk cephesi oluşumlarını örnek alarak Ebulfez Elçibey liderliğinde 1988'de kurulmuştur. Elçibey'den başka halk cephesi kurucuları arasında Tevfik Kasımov, Leyla Yunusova, Necef Necefov ve Yusuf Samedoğlu gibi isimler yer almıştır. AHC Azerbaycan'da demokratik bir toplum ve hukuk devleti oluşturulmasını savunmuştur. Ancak demokrasi ve hukuk devleti kavramları AHC'yi oluşturan bütün parti ve gruplar tarafından kendi çıkarları ve hedefleri doğrultusunda yorumlanmıştır. AHC'nin 1993'lerde 2.000.000 civarında üye ve sempatizana sahip olduğu tahmin edilmekteydi. AHC 1995 yılında partileşinceye kadar birçok parti ve halk hareketinini bünyesi içinde barındırmıştır. Bunlar ara-

sında Hak (Azerbaycan'da İslam'ın yeniden doğuşunu savunmaktadır), Birlik (Bütün Türkleri birleştirecek bir İslam devletinden yanadır), Diriliş (Kuzey Azerbaycan ile İran hakimiyetinde bulunan Güney Azerbaycan'ın yeniden birleşmesini propaganda etmektedir.), Hür Müslümanlar Birliği (Azerbaycan'da yaşayan bütün halkların barış içinde bir arada yaşamasını savunmaktadır), Kızılbaş (radikal-milliyetçi organizasyon), Zengezur (Azerbaycan Azerilerindir sloganıyla hareket eden Azeri milliyetçiliğini esas alan örgüt), Karabağ Halk Komitesi, Yeşiller Partisi, Sosyal Demokrat Parti ve Azerbaycan'da yaşayan çeşitli milletlerin (Ahıska Türkleri, Polonyalılar, Yahudiler ve Rusların) kurdukları kültür dernekleri sayılabilir (Trutanow 1994: 97). Liberal bir anlayışla kurulan AHC kısa bir süre sonra milliyetçi ve Türkçü bir çizgiye kaymıştır (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hunter 1994: 68-69). Hüseyin Adıgüzel'in yazmış olduğu Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi adlı kitap AHC'nin kuruluşu ve Elçibey dönemi hakkında başvurulabilecek önemli bir kaynaktır (Adıgüzel 2000: 165-256).

4. Partiye bu adın verilmesinin nedeni partinin itici gücü olan milliyetçiliğin vurgulanmak istenmesidir. Bu ad 1917 ila 1920 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan Alaş-Orda Otonom Hükümeti ve Kazakların efsanevi atası Alaş'tan gelmektedir. Esasen Temmuz 1917'de Kazak ileri gelenleri Alihan Bukehanov, Ahmet Baydursunov, Mirşakip Dulatov Orenburg'ta aynı adla liberal-demokratik bir parti kurmuşlardır. Alaş'ın kurucuları Rusya'nın demokratik ve federal bir şekilde tekrar yapılandırılması gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü Kazaklar ancak böyle bir yapıda ulusal otonomilerini elde edebileceklerdir (Trutanow 1994: 54, Alaş- Orda Otonomisi için ayrıntılı olarak bkz. Andican 2003: 53-56).
5. Partinin dış politika stratejisi için bkz. (Babak vd. 2004: 408).
6. Bu komite Hocalı Katliamı'ndan sonra Azerilere destek vermek için Nisan 1992'de kurulmuştur. Söz konusu oluşum içinde birçok Özbek siyasal parti ve sivil toplum örgütü birlikte çalışmıştır.

Kaynaklar

Açıkgöz, Halil (1995). *Abdurrahim Polat Azatlıkta*. İstanbul: Kuşak Ofset Baskı.

Adıgüzel, Hüseyin (2000). *Türk Dünyasında Demokrasi Hareketleri. Özbekistan Birlik Halk Hareketi ve Azerbaycan Halk Cephesi*. İstanbul: İnsan ve Demokrasi Vakfı Yay.

Andican, Ahat (1996). *Değişim Sürecinde Türk Dünyası*. İstanbul: Emre Yay.

Andican, Ahat (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yay.

Babak, Vladimir, Demian Vaisman ve Aryeh Wasserman (Ed.) (2004). *Political organization in Central Asia and Azerbaıjan. Sources and Documents*. London: Frank Cass Publishing.

Bala, Mirza (1938). *Milli Azerbaycan Hareketi Müsavat Halk Fırkası Tarihi*. Berlin: Arno Verlag.

Berg, Andrea ve Anna Kreikemeyer (Ed.) (2006). *Realities of Transformation Democratization Policies in Central Asia Revisited*. Berlin: Nomos Verlag.

Denison, Michael (2007). *Führerkult in Turkmenistan.* Überwachen und Überzeugen, Osteuropa (8-9): 209-223.

Freitag-Wirminghaus (1992). *Die Zukunft der islamisch gepraegten Staaten. Die Gemeinschaft Unabhaengiger Staaten. Entstehung-Entwicklung-Probleme*. Stuttgart Berlin Köln: Kohlhammer Taschenbücher.

Fuller, Graham (1990). "The emergence of Central Asia". *Foreign Policy* (1): 49-67.

Gendilov, Seyfettin (1995). *Siyasi Tarih*. Bakü: Bakü Devlet Üniversitesi Yay.

Gleason, Gregory (1997). *The Central Asian States. Discovering Independence*. Boulder Colorado: Westview Press.

Gökalp, Ziya (1997). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*. İstanbul: Toker Yay.

Götz, Roland ve Uwe Halbach (1993). *Politisches Lexikon GUS*. München: Beck Verlag.

Halbach, Uwe (1994). "Politische Entwicklungen im nachsowjetischen Mittelasien: Usbekistan". *Bericht des BIOs* (50): 3-36.

Hayıt, Baymirza (1992). *Basmatschi. Nationaler Kampf Turkestans in den Jahren 1917 bis 1934*. Köln: Dreisam Verlag.

_____ (1997). *Berichte und Forschungen über Turkestan*. Köln: Rutsker Verlag.

Hentig, Otto von (1942). "Turan-Tatarai". *Zeitschrift für Politik* (3): 185-188.

Hiro, Dilip (1994). *Between Marx and Muhammad. The Changing Face of Central Asia*, London: Harper Collins Publishers.

Hunter, Shireen (1994). "Azerbaijan Serach for Identity and Independence The Transcaucasus in Transition Nation Building and Conflicht". *The Center for Strategic and International Studies* (2): 58-96.

Kesici, Kayyum (2003). *Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.

Khalid, Adeeb (2007). *Islam after Communism*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

McFaul, Michael (2002). "The Fourt Wave of Democracy and Dictatorship. Non-cooperative Transitions in the Postcommunist World". *World Politics* (54/1): 212-244.

Olzscha, Reiner ve Georg Cleinow (1942*). Turkestan Die politisch-historischen und wirtschaftlichen Probleme Zentralasiens*. Leipzig: Köhler&Amelang Verlag.

Polat, Abdumannob (1999). "Can Uzbekistan Build Democracy and Civil Society". (Ed.) Holt Ruffin and Daniel Waugh. *Civil Society in Central Asia.* Seattle and London: University of Washington Press.

Roy, Allison (2007). "Blokaden und Anreize. Autoritarismus und regionale Kooperation". *Osteuropa* (8-9): 257-275.

Roy, Oliver (2000). *The New Central Asia. Geopolitics and the Birth of Nations*. New York, London: New York University Press.

Stadelbauer, Jörg (2003). "Mittelasien- Zentralasien. Raumbegriffe zwischen wissenschaftlicher Strukturierung und politischer Konstruktion". *Petermanns Geographische Mitteilungen* (5): 58-63.

_____ (2007). "Zwischen Hochgebirge und Wüste. Der Naturraum Zentralasien" *Osteuropa* (8-9): 9-26.

Toker, Yalçın (1992). *Büyük Uyanış*. İstanbul: Toker Yay.

Tunaya, Zafer (2000). *Türkiye'de Siyasal Partiler. İttihat ve Terakki*. 3. Cilt. İstanbul: İletişim Yay.

Trutanow, Igor (1994). *Zwischen Koran und Coca Cola*. Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag.

Ülküsal, Müstecib (1976). *İkinci Dünya Savaşı'nda 1941-1942 Berlin Hatıraları*. İstanbul: Emel Yay.

Warkotsch, Aleksander (2006). *Die Zentralasienpolitik der Europaeischen Union*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern: Peter Lang Verlag.

Gazeteler

"Aron Atabek Nutuşev ile yapılan görüşme". *Nezavisimaya Gazeta.* 2 Haziran 1992. 3.

"Nimet Panakov ile yapılan söyleşi". *Meydan.* 6 Temmuz 1993. 6.

İnternet

http:www.heise.de/tp/r4/artikel/23/23010/1.html (01.12.2007).

http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1983134,00.html (01.12.2007).

http://www.sbu.yildiz.edu.tr/Burakyayinlar/makale1.htm (08.07.2008).

Panturkist Political Movements in Azerbaijan and Central Asia during the Period of Transformation (1989-2007)

Fahri Türk*

Abstract: Many political parties and popular front movements emerged during the transformation period in Central Asia and Azerbaijan. Among the democratic parties that emerged within this political diversity, there were some that included Islamic and Panturkist thought in their programs. These parties were founded especially in Azerbaijan, Kazakhstan and Uzbekistan. The main reason for this was that political parties with a Panturkist agenda began to appear in these countries even at the beginning of the 20th century, when Musavat Party in Azerbaijan and Alash Party in Kazakhstan struggled for the independence of their lands. Between 1989 and 1994 many political organizations were established such as the Musavat, Bozgurd and Turan Parties in Azerbaijan, the Republican Party of Kazakhstan, Alash and Azat Civil Movement in Kazakhstan and Birlik, Erk, the Watan Taraqqiyoti Parties as well as the Turkestan Popular Movement and Turkestan Islamic Popular Movement in Uzbekistan.

Key Words: Central Asia, Panturkist parties, Bozgurd, Turan, Alash, Republican Party of Kazakhstan, Birlik, Erk.

* Trakya University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations / EDİRNE
ftuerk@web

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Протюркские политические движения в Средней Азии и Азербайджане в период преобразований (1989-2007)

Фахри Тюрк*

Резюме: В период преобразований в Средней Азии и Азербайджане появилось множество политических партий и народных движений. Среди разнообразия политических течений были также демократические партии с мусульманской и тюркской программой. Эти партии были основаны в Азербайджане, Казахстане и Узбекистане. Главная причина их образования состоит в том, что еще в начале XX столетия в данных государствах на политической арене появились протюркские партии и движения. Например, партия Мусават в Азербайжане и партия национального освобождения Алаш в Казахстане боролись за независимость своей страны еще в начале XX столетия. В период между 1989 и 1994 годами в Азербайжане основаны партии Мусават, Бозкурт и Туран; в Казахстане гражданское демократическое движение Азат, Алаш и Республиканская партия; в Узбекистане партии Бирлик, Эрк, Ватан Терраки, народное движение Туркестан, исламское народное движение Туркестан.

Ключевые Слова: Центральная Азия, протюркские партии, Бозкурт, Туран, Алаш, Республиканская партия Казахстана, Бирлик, Эрк.

* Университет Тракья, кафедра международных отношений / Эдирне
ftuerk@web.de

© Ролномочный Sovet yniversiteta имени Axmeta Wsavi